

Wortels in het water

Wortels in het water
*Elites ten tijde van de Republiek en de representatie
van geschiedenis in Nederlandse musea*

Rede

uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van
hoogleraar 'Geschiedenis van Amsterdam,
i.h.b. de sociale, institutionele, ruimtelijke en materiële aspecten
in de vroege nieuwe tijd',
aan de Faculteit der Geesteswetenschappen
van de Universiteit van Amsterdam
op woensdag 4 juni 2014

door

Kees Zandvliet

Dit is oratie 505, verschenen in de oratiereeks van de Universiteit van Amsterdam.

Opmaak: JAPES, Amsterdam
Foto auteur: Jeroen Oerlemans

© Universiteit van Amsterdam, 2014

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voorzover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16B Auteurswet 1912 j° het Besluit van 20 juni 1974, St.b. 351, zoals gewijzigd bij het Besluit van 23 augustus 1985, St.b. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 882, 1180 AW Amstelveen). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever te wenden.

*Mevrouw de Rector Magnificus,
Mijnheer de decaan,
Leden van de Raad van Toezicht van het Amsterdam Museum,
Beste studenten, collega's, vrienden en familie,*

Vandaag stel ik u een dubbele agenda voor. De eerste bladzijde van die agenda handelt over de stedelijke elites in de Republiek. De vraag die ik centraal stel is of deze kapitaalkrachtige en politiek machtige bovenlaag een verstarde naar binnen gekeerde stand vormde, zoals vaak geïnterpreteerd, of dat er ook sprake was van incidentele of zelfs voortdurende vernieuwing. Overbruggen de rijken slechts de afstand tussen hun huis in de stad en hun buitenplaats of waren velen van hen, al dan niet tot rust gekomen, kosmopolieten? Werden die elites door het kosmopolitische, verstedelijkte en op handel georiënteerde karakter van de delta en door de specifieke samenleving met vele andersgelovigen niet ook extra in beweging gehouden? Holland en Amsterdam zullen vanwege mijn leeropdracht extra aandacht krijgen als punten van vertrek en aankomst.

In het eerste deel staat interpretatie centraal, in het tweede deel draait het om representatie. De tweede bladzijde van de agenda van vanmiddag wijd ik aan de representatie van geschiedenis in Nederlandse musea. Zoals wellicht bekend zijn musea de dominante vertolkers van geschiedenis: wat in het museum wordt verteld, grenst voor de meesten van ons aan absolute waarheid.¹ Aan de hand van enkele voorbeelden wil ik u desondanks laten zien dat wij museaal gesproken in Nederland toch een beetje in de 19de eeuw zijn blijven hangen. De waarheid die wij waarnemen in het museum is een gekleurde en verouderde voorstelling. Termen als 'lippenstift op een varken' en 'bekrompenheid' zullen in dit tweede deel de revue passeren. Ik ben bang dat het tweede deel voor u wel eens leuker zou kunnen zijn dan het eerste deel. Kritiek is mooi, maar visie is misschien wel zo aardig. Ik wil dan ook besluiten met wat opmerkingen over mogelijke ontwikkelingen in de museale wereld.

Hoe wij de Nederlandse delta en de mate van openheid en beweeglijkheid daar beschouwen, hangt deels af van ons standpunt. Mijn onderzoek ten aanzien van de kapitalisten van de Republiek wijst echter in de richting van een

integratie van beide standpunten: er is zowel sprake van continuïteit, als van voortdurende vernieuwing en verandering. Met die benadering wijk ik af van veel studies die de continuïteit van families in het centrum van macht en geld benadrukken.

Vanouds wordt onze blik op de stedelijke elites van Amsterdam, andere steden in Holland en steden in de overige gewesten in sterke mate gestuurd door stadsgeschiedenissen, biografieën en collectieve biografieën. Het beeld dat oprijst, is dat van relatief statische en aan één stad gebonden elites.² In algemene zin zien wij dat de besturende elite voldoet aan de volgende kenmerken: de leden ervan zijn poorter van de betreffende stad, zij zijn van het mannelijk geslacht, gereformeerd, behoren tot de rijksten van de stad, bekleeden diverse cruciale nevenfuncties en staan te midden van een uitgebreide cliënteel.³ Rijkdom werd ten tijde van de Republiek vrij direct gekoppeld aan competentie en aan de kwaliteit en zelfs de plicht om een bestuursfunctie te bekleden.⁴ Het is daarom dat wij wel met recht kunnen spreken van een geldaristocratie.

In de achteruitkijkspiegel kunnen wij die elites van de Republiek tot op zekere hoogte nog waarnemen in de 19de eeuw, hoewel de gereformeerden dan, althans formeel, hun voorkeurspositie hebben verloren. De kracht van die achteruitkijkspiegel en de breed gevoelde malaise, misschien nog wel wat extra in het eerder toonaangevende Amsterdam, hebben mijns inziens mede gezorgd voor een te krachtige projectie terug in de tijd.

Fraai beschrijft Remieg Aerts hoe deze elites met wat schikken en plooiën hun posities tot 1850 stevig vast houden.⁵ Treffend spreekt hij over het herfsttij van het regentenpatriciaat. Wij zouden kunnen zeggen dat de laatste overlevenden van dit patriciaat, de eersten waren om de geschiedenis ervan te boekstaven.⁶ Dit herfsttij werd ook door de grote staatsman Thorbecke opgemerkt. In tegenstelling tot het hardwerkende Rotterdam zag hij in Amsterdam een stad met een ontstellend gebrek aan vitaliteit: een stad met een flauw kloppend hart, een stad waar men bij zonsondergang dacht dat er sprake is van het ontwaken van een nieuwe dag, zoals hij het in de jaren 1850 formuleerde.⁷

Omstreeks het midden van de 19de eeuw breekt een nieuwe tijd aan. Dat de verstarde patronen mentaal niet zo maar weg te poetsen waren, zien wij terug in de geestige observaties van de journalist Leo Simons. Hij beschrijft omstreeks 1890 een Amsterdam, waarbij een dame er moeite mee heeft naast een mevrouw, laat staan een vrouw, in de tram te zitten.⁸

Wat opvalt bij de toen vigerende kijk op rangen, standen en klassen is de misschien wel typisch Hollandse systematiek om aanzien op de een of andere manier altijd te verbinden met de hoogte van het vermogen en het inkomen:

in principe gold: hoe rijker, hoe aanzienlijker en deftiger, in ieder geval op termijn. Zo ging het tijdens de Republiek en zo ging het nog een tijdlang door. Mensen met geld, mits voorzien van enig geduld, konden zich altijd sociaal omhoog werken.

Gereformeerden, het hoeft geen betoog, hadden in de Republiek een groot voordeel.⁹ Binnen steden ontstonden patronen waarbij leden van de welgestelde elite de banen aan elkaar toespeelden, min of meer bij toerbeurt. Het systeem werd op gang gehouden door met regelmaat bij elkaar te komen om onder het genot van een hapje en een drankje afspraken te maken. Het uitwisselen van geschenken smeerde de sociale verhoudingen.¹⁰ De Herenboekjes, begrafenissen en huwelijken met publiek vertoon, begrafenisschilden, de grootte van het huis: het waren allemaal manieren om openbaar of tenminste in het zicht van de rest van de elite de eigen positie te bevestigen en uit te dragen. Zorgvuldigheid troef zo lijkt het. Het ging natuurlijk ook weleens fout.

Denk aan de anekdote over de 18de-eeuwse Brielse burgemeester die gezegd zou hebben dat zijn nichtje Johanna Margaretha (1711-'99) een vroedschapsplaats onder haar schortje droeg: wie met haar wettig het bed ging delen, kon rekenen op een toekomst als regent.¹¹ In Brielle kwam het tot een schandaal toen Leendert de Voogd (1703-'66) zich een weg naar de vroedschap baande door genoemde Johanna Margaretha, de oudste dochter van oud-burgemeester Paulus Snellen (1682-1751), het hof te maken. Vader Snellen zag de trouwbelofte van De Voogd als voldoende garantie om zijn aanstaande schoonzoon alvast een handje te helpen. Toen De Voogd, op voordracht van Snellen, inderdaad werd opgenomen in de vroedschap, kwam De Voogd zijn trouwbelofte niet na. Het was op dat moment te laat om De Voogd alsnog uit de vroedschap te stoten, of teveel een publiekelijke vernedering voor alle betrokkenen. Wel maakten zijn collega's de afspraak dat men De Voogd zou overslaan bij benoemingen voor profijtelijke bijbaantjes. Pas in 1755, twaalf jaar later, kwam hij uit dat isolement.¹² Johanna Margaretha bleef haar leven lang ongehuwd, de vroedschapszetel was onder haar schortje vandaan gefutseld.

De oligarchie lijkt er een van ons kent ons en van continuïteit.¹³ Hoe verhoudt dit beeld zich echter tot het andere ons vertrouwde beeld van een relatief open samenleving met vele geloven, een relatief kennisintensieve samenleving, een relatief mobiele samenleving waar men beschikte over superieur openbaar vervoer, een samenleving met wereldwijde connecties.¹⁴ Allemaal kenmerken die ook aan de Republiek worden toegeschreven. Kan het zijn dat de vaak

plaatselijk c.q. nationaal gerichte geschiedschrijving ons misleiden? Kan het zijn dat prosopografische studies de blik vaak richten op bronnen dicht bij huis, op topografisch en genealogisch gezien overzichtelijke verbanden?

Er zijn de nodige voorbeelden te noemen van personen en families die aansluiten op het idee van een mobiele en flexibele samenleving. Hollandse steden gebruik ik als de belangrijkste voorbeelden. Dat wil echter niet zeggen dat zij altijd functioneren als spin in het web. Hollandse steden maken deel uit van een groter web. In dat grotere web kunnen die steden dus onderdeel uitmaken van een netwerk waarvan de hoofdzetel voor een specifieke familie in Harlingen, Hamburg of Genève stond.

In 1602 verbleef de in Antwerpen geboren Samuel Blommaert in Amsterdam. Hij kende die stad van een eerdere leertijd bij twee kooplieden. Een van zijn leermeesters was Jan de Bruijn, de echtgenoot van Judith van Os. Deze Judith was een zus van Dirck van Os, bekend van zijn rol in de Verenigde Oostindische Compagnie (VOC) en van de inpoldering van de Beemster. Blommaert trok in de jaren 1590 vanuit Londen door Europa om het vak van koopman te leren. Behalve in Hollandse steden treffen wij hem aan in Aken, Hamburg en Wenen.¹⁵ Na zijn leerjaren besloot hij dienst te nemen bij de net opgerichte VOC. Blommaert legde de grondslag voor zijn rijkdom op het eiland Borneo met particuliere handel in diamanten. Terug in Amsterdam huwde hij een dochter van de latere Gouverneur-Generaal Gerard Reynst. Het maakte het des te gemakkelijker voor hem om door te dringen tot de bestuurlijke en sociale elite van de stad.

Blommaert was van Vlaamse afkomst. Veel Vlaamse kooplieden hadden zich gevestigd in het Noorden.¹⁶ Hun internationale contacten, hun kennis en hun kapitaal maakte het velen van hen mogelijk hun bedrijf succesvol voort te zetten. De sociale acceptatie ging moeizamer. Zittende regenten met wortels in de stad hielden de Vlamingen langdurig buiten de vroedschap.¹⁷ Elders wisten Vlamingen echter veel sneller bestuurlijke invloed te verwerven. Velen van hen veroverden een bewindheberspositie in de VOC, anderen, zoals Blommaert, werden bewindhebber van de Westindische Compagnie. Misschien werkte het militante karakter van die laatste Compagnie dat mede in de hand. Nauwe banden met de stadhouders en legeraanvoerders Maurits en Frederik Hendrik kwamen daarbij te pas. In het gevolg van de Oranjes, zelf van Zuidelijke origine, hadden de Vlamingen in zekere zin een streepje voor. Het Haagse hof bleef altijd een beetje een Fremdkörper in Holland: strijders te land in plaats van op zee, adellijk in plaats van burgerlijk, op Europese vorstenhuizen georiënteerd in plaats van op handelscontacten in allerlei steden.

Bij Blommaert zien wij dat hij en zijn kinderen zich uiteindelijk vestigden in de Republiek en daar posities innamen. De kinderen van zijn zus bijvoorbeeld veroverden plaatsen in de vroedschap van Amersfoort. Is het bij Blommaert al enigszins toevallig dat hij zich in Amsterdam vestigde, nog wat toevalliger was dat het geval bij Conrad Pestalozzi (1618-'61). Deze Pestalozzi vertegenwoordigde een Zwitsers-Italiaans familiebedrijf dat zich specialiseerde in de zijdehandel. Na een leertijd in het Zuid-Nederlandse Gent, brachten de zakelijke belangen van het bedrijf hem naar het Noorden. Hij vestigde een filiaal aan de Keizersgracht. In Amsterdam huwde hij Geertruida van Os, kleindochter van de hiervoor al genoemde Dirck van Os. Tot in de 18de eeuw gingen de zakelijke contacten door met de Pestalozzi's in Zwitserland en Italië.¹⁸

Blommaert en de Pestalozzi's vervreemdden uiteindelijk van de plaatsen waar zij of hun voorouders waren geboren. Dit was niet per se regel. De familie De la Becque woonde in de 16de eeuw in het Doornikse. Tot de familieleden die naar het Noorden verhuisden, behoorde Louis de la Becque (overl. 1631). Hij was actief in de Atlantische handel en behoorde in het jaar van oprichting 1602 tot de grootste aandeelhouders van de VOC.¹⁹ De as Doornik-Amsterdam, die omstreeks 1600 tot stand kwam, bleef tot halverwege de 18de eeuw intact. Dat bewijst de boekhouding die is overgeleverd van Agneta la Becq (overl. 1746).²⁰ Agneta stamde in rechte lijn af van Jean de la Becque (1595-1681). Deze Jean woonde afwisselend in Doornik en in Amsterdam. De la Becque handelde in manufacturen, tapijten en snuiftabak. Die handel maakte het voor hem relevant intensieve contacten te onderhouden tussen het Doornikse en Amsterdam. Zijn internationale handel reikte overigens veel verder dan de as Vlaanderen en de Republiek. De schepen van de familie voeren op Engelse en Zuideuropese bestemmingen en daarnaast op Argentinië, het Caribisch gebied en Mexico. Die contacten zetten de kinderen en kleinkinderen tenminste tot het midden van de 18de eeuw voort.

De De la Becques en de Pestalozzi's zijn voorbeelden van internationaal opererende families waarbij wij voorzichtig moeten zijn hun verhuizingen op te vatten als definitieve besluiten tot emigratie. Reizen en migreren maakten een relatief vast onderdeel uit van hun handelsbedrijf: een noodzakelijk gegeven om flexibel te kunnen inspelen op het expanderen en krimpen van markten en op de noodzaak handelsposten van de familiebedrijven optimaal te bemensen. De handel die zij dreven en de betrekkingen die zij onderhielden maakten bovendien deel uit van een gevarieerd verkeerssysteem dat slechts in beperkte mate werd bepaald door landsgrenzen.

Het internationale karakter van het bedrijf van de familie De Geer hoeft hier nauwelijks benadrukt te worden. De Zweeds-Nederlandse connecties van deze familie vertonen van de 17de tot de 21ste eeuw een grote mate van continuïteit. Wel zijn enkele huwelijken in de 18de eeuw illustratief om te schetsen hoezeer de De Geers zich bewogen tussen enerzijds hoog adellijke kringen en anderzijds de wereld van het Atlantische zakenleven. Als voorbeeld stel ik Johanna Elisabeth de Geer (1708-’66) voor. Zij liet bij haar overlijden in Den Haag een vermogen na van 3,5 miljoen gulden.²¹ Zij was geboren in Stockholm en een kleindochter van de bekende Lodewijk de Geer. Voor de eerste keer trad zij in het huwelijk met Wouter Senserff (1683-1751).²² Waarschijnlijk hadden de uit Engeland afkomstige Senserffs zich al in het midden van de 17de eeuw in Rotterdam gevestigd.²³ De contacten met Engeland bleven bestaan, zo ook de belangen van de Senserffs in de tabakshandel. Engelse contacten zorgden omstreeks 1700 voor een indrukwekkende extra kapitaalimpuls. De familie Senserff ging toen optreden als agent voor de betaalmeester van de Engelse troepen overzee, James Brydges of Chandos.²⁴ In feite waren de Senserffs medeverantwoordelijk voor de besteding van het enorme Engelse oorlogsbudget. De rijkdom van de familie zal er mede toe hebben bijgedragen dat vader en zoon doordrongen tot de Rotterdamse vroedschap.²⁵

Na het overlijden van Senserff, trad Johanna Elisabeth opnieuw in het huwelijk. Dit keer met de Utrechtse edelman Jan Maximiliaan van Tuyll van Serooskerken (1710-’62), zelf ook weduwnaar.²⁶ Een goede verstandhouding zullen Johanna Elisabeth en Jan Maximiliaan misschien wel hebben gehad maar wij mogen laatstgenoemde er best van verdenken dat hij ook veel belang stelde in het kapitaal dat Johanna Elisabeth meebracht in het huwelijk. Om een hoog adellijke status op te houden, kon men een kapitaalinjectie uit gearriveerde koopliedenkring best gebruiken. Met deze Jan Maximiliaan bevinden wij ons in de omgeving van de Oranjes.²⁷

De levenswandel van Jan Maximiliaan zou, als *Blauw bloed* in de 18de eeuw werd uitgezonden, een aantrekkelijk item hebben opgeleverd. Een tijdgenoot tekent voor de volgende waarneming over zijn huwelijks- en levensmoraal. Een kennis verzocht hem om een jong meisje te helpen dat een ongelukkig bestaan leidde in een Haags bordeel. De bedoeling van het verzoek was dat hij haar financieel te hulp zou schieten zodat zij ondergebracht kon worden in een tehuis. De financiële hulp van Jan Maximiliaan pakte echter iets anders uit. Hij ging naar het bordeel, bezocht het meisje en werd vervolgens haar vaste klant.²⁸

Als laatste voorbeeld van een internationaal opererende familie, waarbij de Republiek een van de plaatsen van vestiging is, noem ik de joodse Teixeira’s.²⁹

In 1755 overleed in Den Haag Ribca Teixeira, rijke weduwe van Benjamin Teixeira.³⁰ Alleen al de samenstelling van haar effectenportefeuille wijst op een zeer internationale oriëntatie: haar beleggingen waren gespreid over de Republiek, Engeland, Frankrijk en Venetië.

Vanaf het laatste kwart van de 17de eeuw was Den Haag het epicentrum in de oorlogvoering met Frankrijk. Stadhouder en vervolgens koning van Engeland Willem III steunde daarbij op enkele joodse families die wij wel kunnen aanduiden als Hofjoden. Deze joodse families hadden vanuit het gezichtspunt van Willem III verschillende voordelen: zij waren, enigszins vergelijkbaar met Vlaamse migranten aan het stadhouderlijk hof, sterk aan de Oranjes gebonden omdat zij geen banden hadden met een alternatieve machtsbasis. Bovendien beschikten deze joodse families over een Europees familienetwerk dat zorgde voor snelle en relatief veilige uitwisseling van berichten en kapitaal. De Teixeira's kenden de Iberische wereld, Noordwest-Europa en de wereld overzee via hun eigen relaties en uit hun familiegeschiedenis.³¹

In Lissabon en in Antwerpen leefden de Teixeira's niet volgens de joodse ritens. Dat zou gezien de Inquisitie te riskant zijn geweest. Vanaf het midden van de 17de eeuw veranderde dat. Benjamins grootvader Diogo verplaatste zijn bedrijf van Antwerpen naar Hamburg. Het ging de familie zakelijk gezien voor de wind. Terwijl zij optraden als vertegenwoordigers van de katholieke koningin Christina van Zweden ontstonden er echter steeds meer problemen. Hun joodse geloof, hun kapitaal en hun grote huis wekten in toenemende mate irritatie bij de lutherse, Hamburgse elite. Op de avond dat de koningin in 1668 hun huis gebruikte voor een grootse ontvangst, bestormden boze Hamburgers het huis en richtten grote vernielingen aan.³² Geweld, intimidatie en extra belastingen deden de Teixeira's besluiten te verhuizen naar Amsterdam, Den Haag en Londen.³³

Bij de bovenstaande voorbeelden gaat het om zeer internationale, kosmopolitische families. Ook echter op een meer interregionale schaal kunnen wij spreken van een kosmopolitische instelling. In de Zaanstreek vinden wij nog altijd de houthandel van Van der Stadt. Dit bedrijf ging in het midden van de 18de eeuw van start en staat symbool voor drie onderling verbonden pijlers van de toenmalige Zaanse economie: houthandel, scheepsbouw en scheepvaart.³⁴ Dit Zaanse specialisme was deels een doopsgezind specialisme. Om de zaken effectief te laten draaien, onderhielden Zaandammers, beter gezegd inwoners van Oost- en Westzaan, contacten met partners in Amsterdam, Zuidoostzeehavens, Noorwegen en Baltische landen. Deze contacten hadden soms een gecombineerd geloofs- en zakenaspect en soms louter zakelijke aspecten. Mobiliteit speelde bij beiden een interessante rol.³⁵ Interstedelijke huwelijken

vonden met een zekere regelmaat plaats. De interstedelijke contacten werden behalve door verkeer van mensen en goederen als het ware geolied door een minstens zo intensief berichtenverkeer.³⁶

De interregionale en wereldwijde combinatie van houthandel, scheepvaart en scheepsbouw beperkte zich natuurlijk niet tot doopsgezinde kring. In de 17de en 18de eeuw komen met regelmaat nieuwe rijken tevoorschijn die in hun verleden een relatie met hout en scheepsbouw hebben.³⁷ Een bekend 18de-eeuws voorbeeld is de rooms-katholieke miljonair Gerrit Braamcamp (1699-1771).³⁸ Hij klom op tot manager, vervolgens mede-eigenaar en tenslotte enige eigenaar van een houthandelcompagnie. Tot de deelnemers in de compagnie hoorden Joan Thierry, secretaris van de stad Amsterdam, en Egbert van Buren, boekhouder van de VOC. Er is niet veel fantasie voor nodig om te bedenken hoe Thierry en Van Buren hun posities benutten om Braamcamp aan goede contracten voor houtleveranties te helpen waarbij zij, via Braamcamp, een deel van de opbrengst in eigen zak zagen terugvloeien.³⁹

Braamcamp kwam niet uit de lucht vallen. Hij was via zijn echtgenote verwant aan de rooms-katholieke familie Staets waarvan de 17de-eeuwse voorouder, makelaar en koopman Henrico Staets (1631-'87) ook al tot grote hoogte steeg qua invloed en rijkdom. Het was deze uit Oldenzaal afkomstige Staets die intensief samenwerkte met leden van de familie Coymans in de handel op en via Spanje.

De zakelijke samenwerking tussen de katholieken Staets en Braamcamp enerzijds en de calvinisten Coymans en Thierry anderzijds lijkt mij enigszins vergelijkbaar met de nauwe banden tussen joodse families en het hof van de Oranjes. In zekere zin konden partijen die zich ophielden in verschillende circuits soms beter van elkaar op aan omdat er sprake was van een duidelijke hiërarchische relatie en min of meer gescheiden sociale circuits. De katholieke partner was afhankelijk van de calvinistische partner aangezien deze toegang had tot machtssystemen die voor de katholiek vrijwel gesloten bleven. Anderzijds was de calvinist afhankelijk van zijn katholieke partner vanwege diens expertise en diens toegang tot eigen netwerken, zoals in het katholieke Spanje, die voor de calvinist minder gemakkelijk lagen.⁴⁰

Voor zakelijk verkeer over de geloofsgrens kan bij tijd en wijle ook gekozen zijn om zo vermenging van het familiale en het zakelijke te vermijden. Blommaert instrueert zijn kinderen daarover in zijn memoires. Iets gelijksoortigs zien wij bij de joodse familie De Pinto halverwege de 18de eeuw. Aron de Joseph de Pinto (1710-'58) drukte zijn kinderen enerzijds op het hart toch vooral met De Pinto's te trouwen maar anderzijds adviseerde hij hen in geval van zaken hun eigen weg te gaan en zeker niet op familieleden te vertrouwen.⁴¹

De Lage Landen vormden om uiteenlopende redenen een samenleving waarin migratie, mobiliteit en sociale stijging een belangrijke rol speelden; een samenleving waarin kosmopolitisch ingestelde ondernemers kansen zagen door te stoten naar rijkdom en soms naar machtsposities.

Daarbij speelde de geografie allereerst een voorname rol. De delta creëerde, in een periode waarin schepen het transportmiddel bij uitstek waren, een netwerk dat onder meer binnenvaart tussen noord en zuid mogelijk maakte; de delta creëerde goede verbindingen met het achterland; de delta zorgde voor veilige, natuurlijke havens, zoals het IJ, die als uitvalsbases konden dienen voor vaart naar verder weg gelegen bestemmingen.⁴² Het waterverkeer bepaalde in hoge mate de groei mogelijkheden van en de intensiteit van onderlinge contacten tussen steden. In laag Nederland voegden de 17de-eeuwse beurtschepen en trekschuiten daar een nieuwe dimensie aan toe.⁴³ Zoals Rutte en Abrahamse het formuleren 'is Holland (...) in de zeventiende eeuw het meest verstedelijkte gebied van Europa' en kunnen wij spreken van een hecht Hollands stedensysteem.⁴⁴ Er is dus geen sprake van min of meer onafhankelijk van elkaar opererende steden maar integendeel van een netwerk, zo u wilt van een Randstad avant la lettre.⁴⁵

De fysieke mobiliteit van het waterrijke en vlakke land werd als het ware gecomplementeerd door de mobiliteit op het mentale vlak. De gewetensvrijheid en de relatieve vrijheid van geloofsbelijdenis waren misschien niet uniek maar desondanks van grote betekenis. Het effect ervan was tweeledig. Het maakte het voor inwoners en tijdelijke inwoners, zoals lutherse kooplieden uit de Baltische landen of joden, mogelijk hier vrij te bewegen en zaken te doen. Daarnaast versterkte de religieuze pluriformiteit de behoefte aan interregionale en internationale contacten. Joodse kooplieden in Amsterdam onderhielden zakelijke en religieus geïnspireerde contacten met leden van hetzelfde geloof in Den Haag of Hamburg maar ook met Suriname, Cochin, Venetië, Istanbul of Jeruzalem.⁴⁶ Doopsgezinde ondernemers in Haarlem ontmoetten Amsterdamse vrienden en familieleden in de zomer in de 'Mennistenhemels' langs het Spaarne of langs de Vecht. Zij hadden daarnaast hun zakelijke en sociale contacten met geloofsgenoten in Friesland, St. Petersburg of Smyrna.

Zeker zo belangrijk is het ons te realiseren dat de Republiek een kennisintensieve samenleving was die zich voor een belangrijk deel onttrok aan de traditionele kaders van gilden en universiteiten. Antwerpenaren van de tweede helft van de 16de eeuw waren er al van doordrongen dat een universitaire opleiding hun zoon niet vooruit zou helpen om te slagen als koopman.⁴⁷ Een ambitieuze 17de-eeuwse koopman had het niet zo op een hoogleraar, laat staan een onbezoldigde.

De nieuwe rijken waren aanhangers van verschillende geloofsrichtingen, zij waren mobiel en zij lieten zich leiden door nieuwe, vooral empirisch georiënteerde kennis. Het maakte het voor hen individueel en als groep mogelijk door te dringen tot bestaande elites, gebruik te maken van concurrentie tussen verschillende steden, onderling allianties te smeden.⁴⁸

De complexe machtsstructuur is een volgend element van de delta waardoor dominantie door een 'bevroren' elite lastig, zo niet onhaalbaar was. Controle van een stad is één ding, maar hoe controleer je in de Republiek een aantal steden, de adel, de Oranjes. En dat in combinatie met conflicten en allianties met wisselende buitenlandse mogendheden.

Bij het bovenstaande zouden wij kunnen zeggen dat het om positieve factoren ging die gunstig waren voor mensen die sociaal en economisch wilden stijgen. Daarnaast konden nieuwelingen profiteren van gebrek aan beweging van de oude garde: daardoor konden nieuwelingen des te gemakkelijker langs zij komen. Wie macht en geld had, richtte zich op consolidatie en uitbouw en dus lag risicomijdend gedrag voor de hand. Dat leverde vaak voordelen op: rustig de machtspositie uitbouwen, beleggingen en investeringen spreiden. Op langere termijn bleek deze strategie echter ook riskant.

Een eerste risico van de oude elite was dat men de eigen mobiliteit beperkte: heel begrijpelijk op het eerste gezicht. Wie zelf op reis ging voor zijn zaken liep allerlei risico's: het overzicht dat bestond vanuit de bekende thuisbasis werd allicht minder. Het meest in het oog springende risico was dat van de eigen gezondheid. Wie voor korte of langere tijd vertrok naar Archangel, Curaçao of Batavia liep extra risico voortijdig te overlijden door geweld, overmatig drankgebruik, ongelukken of ziekten.⁴⁹ Jonge kooplieden, veelal zonder al te machtige en rijke ouders, die risico's durfden te nemen – en gezegend waren met een sterk gestel, het nodige geluk en goede contacten – konden zonen van machtige en rijke ouders verslaan zonder met die zonen de strijd thuis aan te gaan. Zij namen 'de buitenbocht' die de oude elite niet, of niet meer, wilde nemen.

De meest extreme voorbeelden van leden van de nieuwe elite zien wij globaal genomen ook letterlijk in de buitenbocht: op de meest riskante en verst weg gelegen plaatsen, in de Oost en in de West. Toch gold tot op zekere hoogte hetzelfde voor dichterbij gelegen bestemmingen zoals die in Italië en de Levant en zelfs naar mijn overtuiging in het verkeer tussen verschillende steden en gewesten van de Republiek en omliggende streken.

Wie bewoog in een kennis- en handelsintensieve samenleving nam risico's die konden leiden tot ellende en faillissementen maar die ook extra kansen boden op succes. Door de Republiek trokken bij voortduring migranten afkomstig uit de landprovincies, uit Duitsland en van havens rondom de Oost-

zee.⁵⁰ Veel van deze personen die van elders kwamen vonden emplooi bij Amsterdamse reders en bij compagnieën. Sommigen klommen op naar hoge posities in overzeese havens. Terug in de Republiek voegde een aantal van hen zich in de elite rond de Oranjes en in de stedelijke elites; anderen bleven overzee, trokken vanuit de Republiek verder of keerden terug naar hun plaats van vertrek.⁵¹ De meeste nieuwe rijken deden er een paar generaties over om op te klimmen tot superrijken. Wie de meest extreme buitenbocht nam en bijvoorbeeld opklom tot directeur van de textiel- en opiumpost Bengalen, kon zich binnen 15 jaar meten met de 100 rijksten van de Republiek.⁵²

Het risicomijdend gedrag van de oude garde leverde op de langere termijn nadelen op. In zijn meest extreme vorm zien wij dat terug als inteelt.⁵³ Met enige ironie zouden wij universitaire studies en rentenieren ook een vorm van inteelt kunnen noemen. Gearriveerde kooplieden hoefden hun zonen niet per se bloot te stellen aan de risico's van een ondernemend bestaan. Zij konden hun zonen met een universitaire studie voorbereiden op een relatief veilig bestaan in bestuur of advocatuur.⁵⁴

Veel geslaagde, nieuwe rijken dankten hun succes aan hun bereidheid en hun wil zich los te maken van geboorteplaats, familie en milieu terwijl veel leden van de gearriveerde, oude elite zich defensief opstelden om de verworven posities te behouden. Het proces van vernieuwing van de elites in de Republiek verliep langzaam maar gestaag in een vrijwel voortdurend proces van verandering. Soms veranderde de oude elite alleen door de vrijwel voortdurend doorsijpelende vernieuwing van onderaf, mede door huwelijken tussen oude aanzienlijken en nieuwe rijken, en soms met grotere snelheid en intensiteit tijdens korte perioden van politieke instabiliteit.⁵⁵ Bij beide vernieuwingsvormen zien wij dat degenen die doordringen tot de zittende elite in de meeste gevallen niet alleen een sociaal afwijkende achtergrond hebben maar ook letterlijk 'van buiten' komen. Zij hebben carrière gemaakt door handelsreizen, door handelscontacten buiten de eigen stad, door een carrière elders, al dan niet overzee.

Kortom, de Nederlandse delta vertoont in de 17de en 18de eeuw nadrukkelijk de sporen van een interstedelijke en internationale geschiedenis. Dat doet de vraag rijzen in hoeverre musea in Nederland die langdurige interactie en verwevenheid weerspiegelen.

Geschiedenis in musea

Is het beeld van interlokale en internationale interactie en het beeld van voortdurende vernieuwing bepalend geworden voor de wijze waarop het verleden in Nederlandse musea wordt gepresenteerd? Of zien wij in Nederlandse musea primair een beeld van een relatief lokale c.q. statische samenleving? Laat ik die laatste vraag maar eerst kort beantwoorden: het beeld is betrekkelijk nationaal, nogal lokaal en betrekkelijk statisch.

De belangrijkste oorzaken daarvan zijn de vigerende visies op het verleden en de politieke c.q. maatschappelijke inzet die leidden tot de oprichting van musea. Voor de musealisering van geschiedenis in Nederland zijn de decennia voor en na 1900 cruciaal. Toen kwamen de fondsen beschikbaar die het in Nederland mogelijk maakten het museale bestel te vormen en te hervormen. Het bestel en de indeling van de huidige rijksmusea komen dan tot stand. De ordeningsprincipes zijn gebaseerd op 19de-eeuwse ideeën over wetenschap, wereldvisie en staatsinrichting.

Op nationaal niveau valt op hoezeer de 19de-eeuwse staatsinrichting werd geprojecteerd op de ordening van het erfgoed en het verleden.⁵⁶ Het lokale en interregionale karakter van de VOC loste als het ware op in de natie. Zowel de archiefstukken als de kunstobjecten werden overgebracht naar nationale instellingen.⁵⁷

Naast de 19de-eeuwse staatkundige ordening, toegepast op het verleden, werd een tweede ordeningscriterium toegepast. Dit is het criterium van beschavingsniveau. Het landschap van het verleden, zo dacht men, kon best aan de hand van zo'n criterium worden ingedeeld. Ondanks grensdiscussies scheidde men kort voor en na 1900 de beschaafde stad van het onbeschaafde platteland en het beschaafde Westen van de minder beschaafde rest van de wereld. Het Rijksmuseum nam de beschaafde stad als uitgangspunt, het Openluchtmuseum het platteland en het Rijksmuseum voor Volkenkunde de minder beschaafde, vooral buiten-Europese delen.⁵⁸ Deze omstreeks 1900 opgezette indeling is, alle hervormingsdiscussies van de afgelopen decennia ten spijt, ook vandaag de dag geen voorwerp van fundamentele kritiek. Althans, niet binnen Nederland. De recente kritiek van de in Nigeria geboren Amerikaanse kunsthistoricus Okwui Enwezor op de Europese en Nederlandse omgang met etnografische musea liegt er niet om.⁵⁹ Naar zijn mening zijn de meeste veranderingen die volkenkundige musea hebben ondergaan te beschouwen als optische trucjes, als 'lippenstift op een varken'.

Deels in reactie op de oprichting van nationale musea, zien wij aan het einde van de 19de eeuw ook de oprichting van lokale, vooral stedelijke musea. In Amsterdam en Leiden bijvoorbeeld werden de stedelijke musea in hetzelfde

jaar 1874 opgericht. Die stedelijke musea richtten zich qua collectie zowel op het verleden als het heden en zowel op maatschappelijke verschijnselen in brede als in nauwe zin, zoals op kunst. In het begin van de 20ste eeuw zien wij bij deze stadsmusea in hoofdlijn de volgende splitsing: het hoofdmuseum gaat zich richten op het recente verleden en focust daarbij primair op moderne kunst terwijl een afgescheiden deel van het museum zich gaat richten op een verder weg gelegen verleden – globaal genomen van voor 1800 – en focust op geschiedenis.⁶⁰ Deze afgescheiden musea worden bij voorkeur gehuisvest in een monument dat dateert uit een overeenkomstige periode. Zo komt het Amsterdams Historisch Museum eerst terecht in de middeleeuwse Waag en vervolgens in het Burgerweeshuis.⁶¹ Het afgescheiden museum, zo is mijn stelling, is van de verschillende amputaties tot op de dag van vandaag niet hersteld. De huisvesting in een museaal gezien gebrekkig functionerend monument en de op het verre verleden gefocuste collectie zijn belangrijke handicaps.

Zeker zo belangrijk acht ik de inhoudelijke opsluiting binnen de gemeentegrenzen waartoe aan het einde van de 19de eeuw werd besloten en waarvan wij de sporen tot op de dag van vandaag zien. Het interregionale en internationale karakter van steden als Den Haag, Rotterdam en Amsterdam – in heden en verleden – zien wij in beperkte mate weerspiegeld in de programmering. Vaak willen deze musea hun koers wel verleggen maar daarbij ontmoeten zij de nodige interne en zeker ook externe weerstand. Er heeft zich rond deze musea een behoudende cultuur gevormd die lastig structureel kan worden doorbroken. Zoals Karl Marx volgens Henk Hofland al zei: ‘in Nederland komt geen revolutie, want je mag daar niet op het gras lopen.’⁶² Het hedendaagse Nederlandse museumlandschap weerspiegelt een 19de-eeuwse projectie: een beeld van nationale geschiedenis versus internationale en lokale geschiedenis, een beeld van stedelijke geschiedenis versus plattelands geschiedenis, een beeld van stedelijke geschiedenis versus interregionale en internationale geschiedenis, een beeld van nostalgie en trots versus nieuwsgierigheid.⁶³ Een beeld ook dat er primair op is gericht de burger te beschaven door hem stedelijke en vooral ook nationale helden uit het verleden voor te houden als lichtend voorbeeld. Focus op de eigen collectie helpt bij het continueren en tonen van gevestigde reputaties.⁶⁴ Die benadering leek enige tijd op zijn retour maar lijkt in museumland toe aan een revival. Onlangs constateerde de directeur collecties van het Rijksmuseum dat na de renovatie de Eregerij gelukkig weer geheel nationaal van karakter is.⁶⁵ De 19de eeuw is dus weer helemaal terug na een internationaal intermezzo ingezet door hoofd directeur Ronald de Leeuw.

Het is opmerkelijk dat deze geschiedbeelden – die contrasteren met de realiteit van heden en verleden – zo'n taai bestaan leiden. Deze taaiheid zal ongetwijfeld samenhangen met de kracht van traditie en bovendien corresponderen met dominante denkbeelden over identiteit.⁶⁶ Een stadsmuseum dat de traditie eert, heeft daarom volgens velen nog altijd als hoofdtaak de bewoners en bezoekers van de stad bewust te maken van lokale geschiedenis, lokale trots en lokale identiteit. Ik wil het met u eens zijn dat deze kleinschaligheid zijn charme heeft maar ik hoop ook dat u het mij niet kwalijk neemt als ik van mening ben dat deze charme een keerzijde heeft in de vorm van bekrompenheid.

Nederland kent een grote museale versnippering, ons land telt ongeveer 800 musea waarvan de helft wordt geïnclassificeerd als historische musea. De overheid voert nog minder dan voorheen regie op het museale beleid. Het zou dus best eens kunnen dat door het gebrek aan regie dezelfde overheid bevordert dat musea blijven hangen in 19de-eeuws conceptueel denken. Vanuit de overheid wordt in principe eerder gelet op marktwerking en popularisering dan op inhoudelijk beleid. Daarnaast is er sprake van een grote mate van rommeligheid op museaal terrein. Een wettelijk kader voor musea bestaat niet zodat er formeel gezien geen verschil bestaat tussen de Dungeon en het Amsterdam Museum. Een ander voorbeeld van rommeligheid is het feit dat musea, inclusief rijksmusea, onder verschillende overheidssectoren vallen.⁶⁷

Het lokale perspectief, de kleinschaligheid en de verbrokkeling hebben ten aanzien van bijvoorbeeld oorlogsmusea in het recente verleden geleid tot kritiek en aanbevelingen.⁶⁸ Esther Captain en Kees Ribbens schreven in 2011 een toekomstvisie voor de museale Tweede Wereldoorlogsector waarin zij adviseren het mondiale perspectief veel sterker naar voren te doen brengen. Naar hun mening wordt daarmee niet alleen de geschiedenis meer recht gedaan, maar worden zo doende ook verhalen gepresenteerd die aansluiting bieden voor Nederlanders met een allochtone achtergrond, inmiddels een groep van 3,5 miljoen mensen.⁶⁹

De grote historische musea zouden er goed aan doen zich de discussies ten aanzien van volkenkundige musea en oorlogsmusea aan te trekken en de eigen koers bij te stellen. Die discussies zouden kunnen bijdragen tot de conclusie dat het verleden op internationaal niveau inzicht en verrijking biedt ten aanzien van het regionale. In een geglobaliseerde wereld kunnen stadsmusea met een internationaal publiek en een mobiele stadsbevolking van velerlei achtergrond het zich niet veroorloven zich teveel te richten op het 'eigene' van de stad en de stedelijke ontwikkeling. Het bredere perspectief biedt een rijker inzicht, juist ook met betrekking tot het regio specifieke, of zo u wilt het

‘eigene’. Zoals Klaus Müller opmerkte ten aanzien van de rol van stadsmusea: ‘A city museum is a reflection of an increasingly globalized urban hub’.⁷⁰

Recentelijk zijn in Nederland drie volkenkundige musea samengevoegd tot één volkenkundig museum. Zou het niet veel spannender en interessanter zijn geweest om het Tropenmuseum en het Amsterdam Museum met elkaar te doen fuseren?⁷¹ Bestuurlijk is dit in Nederland ondenkbaar omdat het ene museum van de staat is en het andere van de stad. In Antwerpen gebeurde het wel, in Nederland niet: hier mag je namelijk niet over het gras lopen.⁷² Bedenk eens, welke mogelijkheden er zouden ontstaan overzeese expansie, wereldwijde relaties, migratiestromen, wisselende culturele identiteiten, arbeidsverhoudingen, transportsystemen en kunststromingen logischer en in meer samenhang te kunnen tonen: aan Nederlanders en aan buitenlanders.

Is er, sprekend vanuit het stadsmuseum, een uitweg uit de conceptuele impasse? Zaak is het om vooral qua internationale aspecten koers te houden. De koers zou er een van de buitenbocht kunnen zijn, als het ware om de kunstmusea heen die vaak blijven hangen op de lijn van de canon en op de zogenaamd autonome en dus in feite maatschappelijk irrelevante of van de maatschappij afzijdig staande kunst. Juist de maatschappelijke en op discussie georiënteerde route biedt mijns inziens mogelijkheden: die richt de blik op zowel het verleden als het heden, op het lokale en het internationale, op de machtigen der aarde en op ‘gewone’ mensen en tenslotte, op de interactie en de veranderlijkheid van patronen.

Wat kunt u na deze oratie nog van mij verwachten? Voor mijn pensionering hoop ik een studie van de 500 rijksten van de Republiek af te ronden. Daarnaast zou het interessant zijn een onderzoek op te zetten over de musealisering van geschiedenis in Nederland. Wat dit laatste onderwerp betreft zie ik uit naar een stimulerende samenwerking met Paul Knevel. Mijn eerste project om af te ronden is een tentoonstelling over de 19de eeuw. Vanaf maart 2015 zal Hans Goedkoop een tv-serie over die eeuw presenteren. In het Amsterdam Museum, misschien wel het leukste museum van Nederland, gaat tegelijkertijd de tentoonstelling van start. Net als met de Gouden Eeuw gaan wij voor de 19de eeuw in een boek aantonen dat toen het moderne Nederland begon. Een mooie uitdaging voor een hoogleraar wiens leerstoel betrekking heeft op de periode voor 1800.

Dankwoord

Aan het einde gekomen van dit betoog wil ik graag enige woorden van dank uitspreken.

Het college van bestuur van de Universiteit van Amsterdam en het bestuur van de faculteit der geesteswetenschappen en in het bijzonder de decaan dank ik voor het in mij gestelde vertrouwen. Die dank geldt daarnaast en in het bijzonder hoogleraar Henk van Nierop. Mijn dank gaat ook uit naar de Raad van Toezicht en directeur Paul Spies van het Amsterdam Museum, die mij in staat stelden deze positie te bekleden. Ik ben hen daar zeer dankbaar voor. Daarnaast ben ik veel dank verschuldigd aan vrienden, familie en collega's. Het doet mij genoegen dat velen van hen hier aanwezig zijn.

Een bekend gezegde van de hoogleraar Van Deursen is dat geschiedenis voor een belangrijk deel bestaat uit het recht doen aan overleden mensen. Graag spreek ik hier dan ook mijn dank uit aan twee van hen. Mijn vader Louis Zandvliet was voor mij erg belangrijk en misschien dank ik aan hem deels ook wel mijn interesse voor sociale geschiedenis, en dan met name die van rijken. Een zelf bedachte variant op een Bijbelse tekst, 'O grote God in het hemelrijk, wat zitten Uw centjes ongelijk', behoorde tot zijn favoriete uitspraken. De tweede persoon die ik graag wil bedanken is mijn schoonmoeder Lily Leonard. Haar levenskracht en kosmopolitische instelling vond ik indrukwekkend en voorbeeldig. Zij vluchtte alleen, als tiener, kort voor de Tweede Wereldoorlog, vanuit Wenen via Italië naar New York. Op bijna 80-jarige leeftijd had zij de kracht opnieuw te verhuizen. Zij ging vlakbij haar dochter Beryl wonen in kibbutz Ein Hashofet in Israel. Toen ze daar nog geen week woonde, had zij mentaal al de overstap gemaakt van city slicker naar die van kibbutznik.

Mijn grootste dank voor hun steun, hun begrip en hun relativerende opmerkingen geldt Sandy en mijn kinderen Joeri en Rachel.

Ik heb gezegd.

* De auteur is Geert Janssen, Paul Knevel, Clé Lesger, Bert Natter en Theo Thomassen zeer erkentelijk voor hun commentaar.

Referenties

1. R. Rosenzweig en D. Thelen, *The Presence of the Past: Popular Use of History in American Life* (New York 1998) p. 90-92, geciteerd in: J.P. Sigmond en E. Sint Nicolaas, *Kijken naar geschiedenis: onderzoeken en tentoonstellen van historische voorwerpen* (Zwolle 2005) p. 112.
2. Voor Amsterdam kunnen wij bijvoorbeeld beschikken over de monumentale studie van Elias betreffende de leden van de Amsterdamse vroedschap tussen 1578 en 1795: J.E. Elias, *De vroedschap van Amsterdam, 1578-1795*. 2 Dln., Haarlem 1903-'05; Ibidem, *Geschiedenis van het Amsterdamsche regentenpatriciaat*. Amsterdam 1923. Vanuit het oogpunt van één familie en vanuit het oogpunt van de Republiek zijn er twee excellente studies beschikbaar: C. Schmidt, *Om de eer van de familie. Het geslacht Teding van Berkhout 1500-1900; een sociologische benadering*. Amsterdam 1986; J. Adams, *The Familial State. Ruling Families and Merchant Capitalism in Early Modern Europe*. Ithaca/London 2005. Varianten op Elias' benadering zijn de studies over de elites in Zierikzee en die in Hoorn, Leiden en Gouda: H. van Dijk en D.J. Roorda, *Het patriciaat in Zierikzee tijdens de Republiek*. Middelburg 1980. In de Hollandse Historische Reeks, uitgegeven Amsterdam 1985, verschenen de samenhangende delen 4, 5 en 6: L. Kooijmans, *Onder regenten. De elite in een Hollandse stad, Hoorn 1700-1780*; J.J. de Jong, *Met goed fatsoen. De elite in een Hollandse stad, Gouda, 1700-1780*; M. Prak, *Gezeten burgers, De elite in een Hollandse stad, 1700-1780*. Zie ook M. van der Bijl, *Idee en Interest. Voorgeschiedenis, verloop en achtergronden van de politieke twisten in Zeeland en vooral in Middelburg tussen 1702 en 1715* (Historische Studies Universiteit Utrecht 42, Groningen 1981) en S. Groenveld, *Evidente factiën in den staet. Sociaal-politieke verhoudingen in de 17e-eeuwse Republiek der Verenigde Nederlanden* (Zeven provinciën reeks 1) Hilversum, 1990.
3. Zie voor de rol van familiebanden en het onderhouden van een netwerk met name Schmidt en Kooijmans.
4. A. Weststeijn, *Commercial Republicanism in the Dutch Golden Age. The Political Thought of Johan & Pieter de la Court* (Leyden 2013) p. 200; M. Peters, *De wijze koopman. Het wereldwijde onderzoek van Nicolaes Witsen...* (Amsterdam 2010) p. 69-70.
5. Aan de top staan in Amsterdam de gereformeerde honderd hoogstaangeslagenen. Zij vormen de eerste coterie en bezetten de zetels in de gemeenteraad. Koning Willem I heeft hen aan zich verbonden door velen van hen te vereren met de titel van baron of jonkheer. Wij kunnen de leden van die families terugvinden in het werk van Elias, in de filiatierregisters van de Hoge Raad van Adel en wij zien velen van hen ook verschijnen als in maart 1814 over de nieuwe grondwet wordt gestemd in de Nieuwe Kerk in Amsterdam bij een plechtige vergadering waarvoor de 600 aanzienlijksten van het land zijn uitgenodigd. De tweede coterie bestaat grotendeels uit families die na 1795 doordringen tot de bestuurlijke elite: welgestelde andersgelovigen. Wij moeten hierbij vooral denken aan welgestelde doopsgezinde en katholieke families. De katholieken staan in de rangorde net een treetje lager dan de doopsgezinden; zij moesten extra hun best doen om erbij te

mogen horen. In principe staat de deur naar de tweede coterie vanzelfsprekend ook open voor welgestelde joden. Dat gold echter in beperkte mate en vooral in formele zin. Sociaal gezien werden joden op afstand gehouden door de eerste en de tweede coterie. De oligarchen van toen hadden en hielden antisemitische trekjes. R. Aerts, 'De maatschappelijke orde. Aanvaarding, verschil en onderlinge afhankelijkheid', in: R. Aerts en P. de Rooy (red.) *Geschiedenis van Amsterdam, 1813-1900. Hoofdstad in aanbouw* (Amsterdam 2006) p. 217-292, speciaal p. 245-251.

6. Zoals J.E. Elias (1875-1959), zie eindnoot 2.
7. M. Wagenaar, 'De stad ontworpen. Stadsontwerp tussen wens en werkelijkheid', in: M. Bakker e.a. (red.), *Amsterdam in de tweede Gouden Eeuw* (Bussum/Amsterdam 2000) p. p. 9-35, in het bijzonder p. 11 voor het flauw kloppend hart dat hij Amsterdam in 1851 toedichtte. Zie ook *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 87 (1972) p. 360-361. Hier ook het citaat van 1857 waarin Thorbecke verwoordt dat men in Amsterdam de ondergaande zon verwacht met de zonsopgang. Vergelijk met de situatie van de stad Hamburg waar men voor de opgave stond de specifieke geschiedenis van de stad in te passen in de Duitse nationale geschiedenis: J. Jenkins, *Provincial Modernity: Local Culture and Liberal Politics in Fin-de-Siècle Hamburg*. Ithaca 2003.
8. L. Simons, *Amsterdam in stukken en brokken* (Haarlem 1891) p. 150-154. Reprint Amsterdam 1969.
9. Hun kerk was dan wel geen staatskerk, laat staan dat de calvinistische religie werd afgedwongen voor alle inwoners, de bevoordeling van de publieke kerk was evident. Dominees kregen een opleiding op kosten van de overheid; cruciale stedelijke functies werden door leden van de Nederduits gereformeerde kerk bekleed.
10. L. Kooijmans, *Vriendschap en de kunst van het overleven*. Amsterdam 1997.
11. J. de Witte van Citters, *Contracten van correspondentie en andere bijdragen tot de geschiedenis van het ambtsbejag in de republiek der Vereenigde Nederlanden* (2 bdn., 's-Gravenhage 1873-'75) p. 345. Geciteerd uit de *Grondwettige herstelling van Nederlands staatswezen* (uitg. Johannes Allart, 2dl., 1784/'86). Letterlijk: 'Bekend is ook het zeggen van zeker burgemeester voor de wederinvoering van het stadhouderschap (1747, KZ): Mijn nicht draagt een vroedschap-plaats onder haar schorte kleedje.'
12. Witte van Citters, 1873-'75, p. 182-183. Daar aangeduid als 'L.V.'. De burgemeester heet er 'S' en zijn dochter 'juffr. J.M.S.'.
13. De langdurige verstarring tot het midden van de 19de eeuw, de restauratiepolitiek van koning Willem I in combinatie met economische stagnatie, dragen bij aan het idee van een vrijwel gesloten oligarchie.
14. Recentelijk fraai samengevat, met schilderijen van Johannes Vermeer als uitgangspunt, in Timothy Brook, *De hoed van Vermeer. De Gouden Eeuw en het ontwaken van de wereld economie*. Amsterdam 2010 (Engelse editie 2008).
15. K. Zandvliet, 'Samuel Blommaert. Expat merchant with a worldwide geographical eye, Part I', in: *De Halve Maen. Magazine of the Dutch Colonial Period in America* (Winter 2013) p. 67-74; (Spring 2014) p. 9-13.
16. Zie o.a. O. Gelderblom, *Zuid-Nederlandse kooplieden en de opkomst van de Amsterdamse stapelmarkt (1578-1630)* (Hilversum 2000), C. Lesger, *Handel in Amster-*

dam ten tijde van de Opstand. Kooplieden, commerciële expansie en verandering in de ruimtelijke economie van de Nederlanden, ca. 1550-ca. 1630 (Hilversum 2001) en E. Wijnroks, *Handel tussen Rusland en de Nederlanden, 1560-1640*, Hilversum 2003.

17. De term 'zittende regenten' kan de indruk wekken dat deze regenten van generatie op generatie 'vast' zaten in de betreffende stad. Dat hoefde echter niet altijd het geval te zijn: door handel of oorlog verbleven veel Noordnederlandse kooplieden-regenten tijdens hun leven korter of langer in steden elders in Europa of zelfs overzee.
18. H. Pestalozzi-Keyser, *Geschiede der Familie Pestalozzi*. Milano 2003 (digitaal raadpleegbaar). De liefhebbers van petite histoire verwijs ik graag naar 'Het leven van Koriska' door Jacob Campo Weyerman. Diens verhaal is gebaseerd op het leven van Anna Bruijnsteen (overl. 1757), bekend om haar seksuele avontuurtjes. Dezelfde Anna trad drie keer in het huwelijk. De laatste keer met Jacob Pestalozzi.
19. Hij legde 30.000 gulden in: J.G. van Dillen, *Het oudste aandeelhoudersregister van de Kamer Amsterdam der Oost-Indische Compagnie* ('s-Gravenhage 1958) p. 114 en 251.
20. Zij beschikte bij haar overlijden over een kapitaal van ruim een miljoen gulden. Zij liet veel geld na aan de diaconie van de Waalse gemeente. Haar testament: SAA, 210, archief Waals Hervormde gemeente, inv.nr 2071 en SAA, Archief secretaris (5047) inv.nr. 96, folio 186verso e.v. Haar portret hangt nog steeds in het Walenweeshuis. Tot de bezittingen die zij naliet behoorden drie panden op de Keizersgracht. Die huizen zijn tot 1965 verhuurd ten bate van de diaconie: P. Spies e.a. (red.), *Het grachtenboek* (2 dln., 's Gravenhage 1992) p. 193.
21. GA Den Haag, Archief 0320-01 Secretaris, inv. nr. 161, 12 februari en 30 juni 1768 en 12 januari 1769 (rubriek collatorale successie).
22. Ook vermeld als Walter Senserff. Hij was een zoon van James Senserff en Anna Harris.
23. Een Wouter (of Walter) Senserff voer in 1648-'49 vanwege tabakshandel vanuit Rotterdam naar Virginia, zie P. Grimm (red.), *Heeren in zaken. De Kamer Rotterdam van de Verenigde Oostindische Compagnie* (Zutphen 1997) p. 51 en 104. Waarschijnlijk was Jacob Senserff een zoon of kleinzoon van de schipper Wouter Jacobsz. Senserff die in 1648-'49 op Virginia voer voor handel in tabak: *Rotterdams Jaarboekje* (1943) p. 30. In 1688 zit ook Jacob Senserff in de tabakshandel: *Ibidem*, p. 55. 'James Sinserff' en 'Hannah Harris' huwen in 1681 in Rotterdam. Vader (?) Wouter Senserff/Sinserff, weduwnaar van Ingetje Swanevelt, wordt in 1700 begraven in Rotterdam.
24. Vanaf 1705 gingen er wekelijks brieven heen en weer tussen de Senserffs en Brydges: D. Omrod, *The Rise of Commercial Empires. England and the Netherlands in the Age of Mercantilism, 1650-1770* (Cambridge etc. 2003) p. 84. De Amsterdamse koopman Andries Pels was een andere contactpersoon van Brydges.
25. Grote verdraagzaamheid behoorde overigens niet tot de bagage van Walter Senserff: bij testament liet hij een fonds na aan de Schotse kerk van Rotterdam met de speciale opdracht dat in te zetten voor preken tegen joden, mohammedanen, heidenen en andere opposanten van het ware christelijk geloof.
26. Weduwnaar van Ursulina Reiniera van Reede van Amerongen (overl. 1747).

27. Zijn broer Hendrik Jacob was adjudant van de stadhouder. Qua woongenot stond het echtpaar Tuyll van Serooskerken-De Geer dichtbij de Oranjes: zij beschikten over grote stadshuizen, kastelen en buitenplaatsen. Het stamslot Zuylen aan de Vecht, het kasteel Heeze, de buitenplaats Zuylenburch, het Huis Huguetan aan het Lange Voorhout in Den Haag en de ridderhofstad Vleuten.
28. Th. Wijsenbeek-Olthuis (red.), *Het Lange Voorhout. Monumenten, mensen en macht* (Zwolle/'s Gravenhage 1998) p. 113.
29. Voor historici die niet van genealogie houden, zijn met name welgestelde, joodse families vrij rampzalig. Niet alleen verhuizen zij met grote regelmaat, daarnaast hebben zij in de 17de en 18de eeuw ook nog eens een sterke voorkeur voor het trouwen met familieleden. Het laten doorstromen van kapitaal was, net als bij niet-joodse families, een belangrijk argument om 'onder elkaar' te trouwen. Aangezien de joodse elites klein in omvang waren en huwelijken met andersgelovigen uitgesloten, treedt nog sterker een vernauwend effect op.
30. Zij liet een kapitaal na van 850.000 gulden : GA Den Haag, Archiefnr. 320, Secretaris Den Haag inv.nr. 159, aanslag 3 oktober 1755, en inv.nr. 99, folio 172. Benjamin en Ribca huwden in 1710. Net als veel andere sefardische joden werd Ribca begraven op de joodse begraafplaats Beth Haim in Ouderkerk aan de Amstel.
31. Zo bracht Benjamins grootvader Diogo Teixeira (Lissabon 1581-Hamburg 1666) een deel van zijn jeugd door in Lissabon en Brazilië. In Antwerpen en vervolgens in Hamburg behoorde hij tot de meest welvarende kooplieden-bankiers van de plaatselijke Portugese natie: H. Pohl, *Die Portugiesen in Antwerpen, 1567-1648* (Stuttgart 1977) p. 85-87. Zie over de Teixeira's in Hamburg ook H. Kellenbenz, *Sephardim an der unteren Elbe...* (Wiesbaden 1958) p. 278-300. Het leven van Diogo's schoonmoeder Anna de Milan kan mede dienen als illustratie voor de wijdvertakte en invloedrijke contacten van de familie. Deze Anna werd op verdenking van afvalligheid van het ware geloof gevangengezet maar dankzij goede familie-relaties op gezag van de paus weer vrijgelaten.
32. Twee jaar eerder, bij de begrafenis van Diogo Teixeira, werd de rouwstoet bekogeld met sneeuwballen en vuilnis: G. Böhm, 'Antijüdische Ressentiments gegenüber der Hamburger Sefardim im 17. Jahrhundert'; M. Studemund-Halévy (Herausg.), *Die Sefarden in Jamburg. Zur Geschichte einer Minderheit* (1994) I, p. 89-102.
33. Vanuit Hamburg werden huwelijksbanden aangeknoopt met onder andere de familie Suasso in de Republiek. De families kenden elkaar door contacten van de 16de en 17de eeuw, onder andere in en via Antwerpen. In de 19de eeuw speelden de Suasso's en de Teixeira's nog een rol van betekenis in Amsterdam. Zo legden de verzamelingen en het kapitaal van de Suasso's een financiële basis onder het in 1874 opgerichte Stedelijk Museum; Samuel Teixeira de Mattos (1791-1865) trad op als raadslid. Voor de Suasso's en het Stedelijk Museum, zie B.M.M. van Vonderen, *Deftig en ondernemend. Amsterdam, 1870-1910* (Amsterdam 2013) p. 159-161.
34. De economisch historicus Hart schat dat Engel van de Stadt (1746-1819) aan het eind van zijn leven beschikte over een vermogen van ruim 1.000.000 gulden: S. Hart, *Geschrift en getal. Een keuze uit de demografisch-, economisch- en sociaal-historische studieën op grond van Amsterdamse en Zaanse archivalia, 1600-1800* (Dordrecht 1976) p. 322. Engel zette het bedrijf voort dat in 1756 formeel werd

- opgezet door de weduwen van de grondleggers: Engels vader Huybert en diens broer Jan van der Stadt.
35. Hoewel doopsgezinden van de 17de en 18de eeuw zich onder andere van katholieken en calvinisten onderscheiden door de relatief weinig dominante rol van aangestelde kerkelijke voorgangers zien wij toch dat de Amsterdamse gemeente 't Lam aan het Singel in zekere zin functioneerde als een landelijk religieus centrum. Het resulteerde onder andere in een bovenstedelijke rol van voorganger Galenus de Haan. Doopsgezinden elders oriënteerden zich voor hun geloofsbeleving op Amsterdam en in het bijzonder op De Haan. De door De Haan opgezette opleiding markeert het begin van de huidige doopsgezinde opleiding, verbonden aan de Vrije Universiteit in Amsterdam: Global Anabaptist Mennonite Encyclopedia Online, in voce Galenus Abrahamsz de Haan.
 36. Ter illustratie: in Middelburg kwamen in 1670 zo'n 15.000 brieven uit Amsterdam aan: J.C. Overvoorde, *Geschiedenis van het Postwezen in Nederland voor 1795...* (Leiden 1902) p. 399.
 37. De voorouders van raadspensionaris Johan de Witt bijvoorbeeld verdienden hun kapitaal vanuit Dordrecht in de houthandel.
 38. Braamcamp is vooral bekend door zijn kunstcollectie die na zijn overlijden werd aangekocht door tsarina Catharina de Grote. Zijn huwelijk met Elisabeth Klumper, een dochter van een welgestelde ijzerhandelaar, hielp hem aan een beginkapitaal. Zussen van zijn echtgenote Elisabeth waren gehuwd met leden van de familie Staets.
 39. Zie C. Bille, *De tempel der kunst, of, Het kabinet van den heer Braamcamp*. 2 dln. Amsterdam 1961 p. 11-30. Het is goed mogelijk dat de doopsgezinde Van der Stadt op een overeenkomstige manier afspraken maakte met de advocaat-fiscaal van de Admiraliteit Joan Cornelis van der Hoop. Na diens aanstelling in 1781 heeft Van der Stadt praktisch een monopolie voor de leverantie van hout: P. Brandon, *Masters of War. State, capita land military enterprise in the Dutch cycle of accumulation (1600-1795)* (Diss. UVA 2013) p. 159.
 40. Er zijn in de 16de en 17de eeuw meer voorbeelden te noemen van groepen met een specifieke geografische of sociale achtergrond die juist daaraan een voorsprong ontleenden ten opzichte van gevestigde autochtonen, zowel qua vaardigheden als contacten. Zo ontleenden 16de-eeuwse Spaanse kooplieden in Middelburg hun sterke positie aan hun contacten met Spanje en Duitse aardewerkhandelaren in de Republiek en via hen met hun goede relaties in productiegebieden: M. 't Hart e.a. (red.), *Nieuwe Nederlanders. Vestiging van migranten door de eeuwen heen* (Amsterdam 1996) p. 15. Zie ook de artikelen van R. Fagel en M. Schrover in dit boek. Veel vreemdelingen in Amsterdam waren succesvol omdat zij met hun vaardigheden een 'gat in de markt' vulden, zie A. Knotter, 'Vreemdelingen in Amsterdam', in: *Regionaal-historisch tijdschrift Holland* (1995) p. 229-235, met name p. p. 230-231.
 41. SAA, archiefnr. 5075, inv.nr. 8181, Testament 3 augustus 1752 voor nots. Hendrik van Aken.
 42. Zie voor de invloed van het IJ en de berging van grote aantallen schepen op de stadsuitbreiding van Amsterdam: Jerzy Gawronski, *Amsterdam, een maritieme stad?* Oratie 335 UVA, Amsterdam 2009.

43. Zie voor de ruimtelijke aspecten Lesger (2001) en de jubileumeditie van het tijdschrift *OverHolland* 10/11 (2011) met name het inleidende artikel van Guus Borger e.a., p. 10: 'Door de verbetering van de transportmogelijkheden van personen en goederen te water en te land was in het gebied van de Randstad (in de 17de eeuw, KZ) een geïntegreerd economisch systeem tot stand gekomen'. In het vervolg schrijven de auteurs dat in de 18de eeuw contractie ontstaat met Amsterdam als dominant centrum; alleen Rotterdam onttrekt zich hieraan.
44. <http://www.academia.edu/3986555> (geraadpleegd 12 maart 2014); Reinout Rutte en Jaap Evert Abrahamse, *Atlas van de verstedelijking in Nederland, 1000 jaar ruimtelijke ontwikkeling*, Bussum 2014.
45. De Randstad als begrip en aanduiding voor de Westnederlandse metropool wordt ook door Peter Clark gebruikt vanaf de 17de eeuw: P. Clark, *European Cities and Towns, 400-2000* (Oxford 2009) p. 115.
46. Zie ook R.L. Kagan and P.D. Morgan, *Atlantic Diasporas. Jews, Conversos, and Crypto-Jews in the Age of Mercantillism, 1500-1800*, Baltimore 2009.
47. Wijnroks, 2003, p. 179-200.
48. Een belangrijk aspect hierbij is dat migranten gewenst waren. Voor een economisch bloeiende stad waren migranten noodzakelijk: E. Kuijpers, *Migrantenstad. Immigratie en sociale verhoudingen in 17e-eeuws Amsterdam* (Hilversum 2005) p. 138.
49. Een 18de-eeuwse landarbeider, wiens overgrootvader 100 jaar eerder aanmonsterde op een schip naar Batavia, dacht wel drie keer na of hij hetzelfde risico als zijn voorvader wilde nemen. Door ervaring van generaties wijs geworden, wezen tallozen in zijn omgeving de achterkleinzoon op de vele risico's en bezwaren, zie P. Boon, *Bouwers van de zee; zeevarenden van het Westfriesse platteland, c. 1680-1720* (Hollandse Historische Reeks 26, Den Haag 1996) p. 129: 'Zeelieden van het platteland werden meestal alleen door hun slechte economische situatie gedwongen werk te zoeken in de riskante vaart op Azië.' In de 17de eeuw is de animo om overzee te gaan vanuit het Westfriesse platteland al gering, dat animo neemt in de 18de eeuw nog verder af.
50. Een indicatie voor de verhoudingen leveren de ondertrouwregisters van de stad Amsterdam. Daaruit blijkt dat bij ondertrouwen het aandeel van buiten Amsterdam geborenen tussen 1625 en 1800 schommelde tussen de 45 en 70 procent. Tabel d.d. 7 oktober 2010 op de site <http://www.vijfeeuwenmigratie.nl>. Geraadpleegd 13 maart 2014.
51. Een vroeg voorbeeld van zo'n kosmopolitisch leven is dat van Margrieta van Varick (Amsterdam, 1649-New York, 1695): geboren in Amsterdam, komt zij via Azië en de Republiek uiteindelijk op haar eindbestemming New York. Een herinnering aan dit leven is de huidige Varick Street op Manhattan. D.L. Krohn and P.N. Miller (eds.), *Dutch New York between East and West. The World of Margrieta van Varick*, New York 2009.
52. De kooplieden c.q. leden van de nieuwe elite waarover ik sprak kunnen als model dienen voor de mobiele bewoners van de delta. Zij waren niet de enigen met een internationale oriëntatie. Afgezien van de honderdduizenden van elders migrerende matrozen, seizoenarbeiders en soldaten waren er in de 17de en 18de eeuw andere groepen met een relatief hoge internationale mobiliteit, al dan niet in de

slipstream van kooplieden. Om enig idee van de omvang te geven: In de scheeps-soldijboeken van de VOC worden in de periode 1700-1794 in totaal zo'n 655.000 personen vanuit de Republiek uitvarende personen vermeld: zie de site VOC opvarenden. Daarnaast waren er relatief goed geschoolde migranten. Denk bijvoorbeeld aan leden van Schotse en Duitse adellijke families die in de Lage Landen emplooi vonden in het Staatse leger. Zulke legerofficieren konden vanuit die posities weer overstappen naar de VOC of het Engelse leger. Denk aan de behoefte van de VOC aan juristen voor bestuur en rechtspraak overzee. Denk aan handelsposten in Europa en overzee en de behoefte aan dominees: één op de 15 Nederlandse domeines werkte in de 18de eeuw in het buitenland. Y. Benot (inl.), *Denis Diderot, Over Holland. Een journalistieke reis 1773-1774*. (Amsterdam/Antwerpen 1994) p. 103. Van de 1500 predikanten werkten er meer dan 100 buitenslands: 61 en 8 in respectievelijk gebiedsdelen van de VOC en de WIC, 6 in Engeland, 7 in Engelse koloniën, 16 in Duitse steden, 3 in Rusland, 2 in Turkije en telkens 1 in Parijs, Madrid, Lissabon, Kopenhagen, Stockholm en Brussel. In het Baltische gebied zullen Nederlandse calvinisten regelmatig ter kerke zijn gegaan in lutherse kerken. Omgekeerd kwamen Franstalige dominees met regelmaat naar de Republiek om te preken in Waalse kerken in Amsterdam, Haarlem, Leiden, Den Haag en andere steden. In 1688 zijn er op het hoogtepunt 62 Waalse kerken in de Republiek: <http://www.waalsekerk-amsterdam.nl/gesch> (geraadpleegd 8 mei 2014). Vergelijkbare mobiele hooggeschoolden zijn daarnaast bijvoorbeeld diplomaten en kunstenaars.

53. Dus bijvoorbeeld huwelijken tussen neven en nichten, lees er de publicaties van Dudok van Heel en Elias op na. Bestudering van archiefbronnen, zoals die van de collatorale successie, wijst uit dat veel van die huwelijken met naaste familie uitliepen op kinderloosheid of de geboorte van handelsonbekwame kinderen. Elias, 1903-'05; S.A.C. Dudok van Heel, *Van Amsterdamse burgers tot Europese aristocraten*. 2 Dln., 's-Gravenhage 2008.
54. Een voorbeeld is Johannes de Laet, die na zijn studie aan de Leidse Universiteit bekendheid verwierf door zijn historisch-geografische publicaties. Weliswaar bracht De Laet het tot de positie van bewindhebber van de Westindische Compagnie maar in het actieve zakenleven zien wij hem niet terug; heel anders dan Johannes' vader. Johannes' vader Hans de Laet behoorde aan het einde van de 16de eeuw tot de belangrijkste kooplieden. Zijn gezag wordt weerspiegeld door een notariële akte die hij in 1599 medeondertekent waarin wordt verklaard dat Arnout Hooftman, Dirck van Os en Isaac le Maire respectabele kooplieden zijn: SAA, NA 200, folio 140v-143v, 18 februari 1599. Zie over Hans de Laet ook Wijnroks, 2003, p. 223-224. Wie koos voor de universiteit nam tegelijkertijd de afslag richting een studieuze en ambtelijk leven en een leven van interen op het opgebouwde vermogen. Wie eenmaal de afslag richting rentenieren had genomen, trof hetzelfde lot van interen. Pas als het kapitaal werkelijk begon te verdampen zou een kleinzoon of achterkleinzoon opnieuw voor mobiliteit en zakenleven kiezen. De combinatie van inteelt, rentenieren en interen bracht de Amerikaanse diplomaat William Short ertoe de leden van deze 'kaste' aan het einde van de 18de eeuw te beschrijven als 'heavy dull men' die aan de leiband liepen van hun

- financiële adviseurs. Geciteerd in J.C. Riley, *International Government Finance and the Amsterdam Capital Market, 1740-1815* (Cambridge etc., 1980) p. 54.
55. Denk aan het Rampjaar 1672, de installatie van stadhouder Willem IV in 1747, de revolutionaire omwentelingen aan het einde van de 18de eeuw.
 56. Zie ook Th. Thomassen, *Archiefwetenschap, erfgoed en politisering*. Oratie 375 UVA, Amsterdam 15 september 2010.
 57. De VOC werd letterlijk en figuurlijk beschouwd als een appendix van het Departement van Koloniën. Men nationaliseerde de VOC archieven van Amsterdam, Zeeland en de andere vestigingsplaatsen en bracht ze over naar het Algemeen Rijksarchief in Den Haag. De schilderijen en objecten van de verschillende Kamers van de VOC werden eerst gedeponeerd bij het ministerie in Den Haag en gingen vervolgens naar het Rijksmuseum in Amsterdam. Een krachtige verbeelding van deze 19de-eeuwse adoptie is ook te zien bij de bouw en inrichting van de nieuwbouw omstreeks 1925 van het gebouw van de Nederlandse Handel Maatschappij in Amsterdam (nu het stadsarchief). Op de gevel zien wij de beelden van Jan Pietersz. Coen, Hendrik Willem Daendels en J.B. van Heutsz. In de vergaderzaal van de directie hingen de portretten van de gouverneurs-generaal van de VOC.
 58. Overigens had men in de tweede helft van de 19de eeuw aanvankelijk de begrippen ‘Gouden Eeuw’ en ‘volkscultuur’ nog moeiteloos en in harmonie met elkaar gecombineerd. Die harmonie, zouden wij kunnen zeggen, leeft voort in de huidige marketingstrategie zoals die wordt gericht op buitenlandse toeristen: land van kaas, molens, klederdrachten (allemaal ‘volkscultuur’) en land van Rembrandt, Vermeer en de grachtengordel. Denk ook aan het bezoek van wereldleiders in het voorjaar van 2014 waarbij de Amerikaanse president bij een visite aan Amsterdam werd getraceerd op tulpen en Rembrandt. Zie over harmonie en scheiding omstreeks 1900: A. de Jong, *Dirigenten van de herinnering: musealisering en nationalisering van de volkscultuur in Nederland, 1815-1940* (Nijmegen/Arnhem 2001) p. 578-587.
 59. Zie het interview van Wim Bossema met Enzewor, gepubliceerd in *De Volkskrant*, 6 december 2008.
 60. Het Leidse museum is een uitzondering op de regel. Daar bleef de symbiose van geschiedenis en kunst en heden en verleden in één museum gehandhaafd.
 61. In Rotterdam kreeg het historisch museum een plek in het Schielandshuis, in Den Haag kwam het historisch museum terecht in de Sint Sebastiaansdoelen.
 62. Aldus H.J.A. Hofland in zijn column *Kip in de soep* in *NRC Handelsblad*, 22 juli 1998.
 63. Hier wordt niet ingegaan op de ‘eigenaardige’ Nederlandse koppeling tussen schilderkunst en Nederlandse, nationale identiteit: eveneens in de 19de eeuw in de grondverf gezet. Zie ook Lucassen die stelt dat immigratie in museumland en in historisch Nederland niet wordt onderkend als een wezenskenmerk van de nationale ontwikkeling: J. Lucassen, ‘Migratiegeschiedenis en musea’, in: I. van Hamersveld, *Nieuwe Nederlanders en musea* (Amsterdam 1998) p. 39-49, in het bijzonder p. 45.
 64. De rol van het museum als ‘propagandist’ van de stad kwam in het Amsterdam Museum nog recentelijk naar voren nadat was besloten het grote doek met de

intocht van Napoleon in Amsterdam in 1811 door Matthieu van Bree te restaureren en te gaan tonen. Er kwamen reacties van enkele Amsterdamliefhebbers dat dit 'foute' schilderij en deze 'foute' man geen plaats verdienden in het museum. De beslissing van het Rijksmuseum om in de nieuwe opstelling het schilderij *De Nieuwe Mensch* van Henri van de Velde, dat hing in de werkkamer van NSB-leider Anton Mussert, niet op te nemen, kan misschien ook wel geduid worden als zelfcensuur: te confronterend en te verwarrend in een museum van ultieme schoonheid en nationale trots.

65. Toespraak 17 maart 2014 bij het Codart congres *Playful simplicity: The Renovation of the New Rijksmuseum*. Zie ook de tweets van Katy Barrett van het National Maritime Museum in Greenwich, Engeland, o.a. 'Dibbits tells us how @Rijksmuseum refurbishment started by going back to reasons for its foundation: national palace for the arts' en 'Key was to display national painting, historical and decorative art collections together'.
66. Nationale musea opereren in principe in het verlengde van het 19de-eeuwse idee van natievorming en nationale geschiedenis. Zij zijn opgericht om daar aan bij te dragen: bijna vanzelfsprekend leidt dit tot historische blikvernaauwing omdat het verleden naar een gewenst heden wordt gemodelleerd. Zoals Van Sas het formuleerde zijn professionele historici daardoor vaak minder geschikt als schoolmeesters van de natie: N.C.F. van Sas, *De metamorfose van Nederland. Van oude orde naar moderniteit, 1750-1900* (Amsterdam 2004) p. 527.
67. Dat betekent dat het ene historische museum vanuit de overheid primair gezien wordt als een instelling van cultuur terwijl een ander historisch museum, een oorlogs- en verzetsmuseum, primair wordt beschouwd als een zorginstelling.
68. Nederland telde in 2013 83 oorlogsmusea, waarvan 18 geregistreerde en dus enigszins officieel erkende musea en 65 niet-geregistreerde musea: E.L.M. Somers, *De oorlog in het museum. Herinnering en verbeelding* (Amsterdam 2014) p. 40.
69. K. Ribbens en E. Captain, *Tonen van de Oorlog. Toekomst voor het museale erfgoed van de Tweede Wereldoorlog* (Amsterdam 2011) p. 28-29, geciteerd in Somers (2014) p. 315.
70. A. Dauschek (introd.), *A City Museum for the 21st Century. Documentation of an International Expert Hearing for the planned City Museum of Stuttgart* (Stuttgart 2007), p. 36. Op dezelfde pagina: '...museums, more than any other institution, have the potential to create real understanding between cultures'.
71. Onder het Tropenmuseum staan overigens twee pijlers: het Handelsmuseum en het Volkenkundig Museum. De wereldwijde economische belangen van de stad Amsterdam speelden indertijd dus een belangrijke rol. De collecties van het Handelsmuseum zijn later overgebracht naar het Rijksmuseum voor Natuurlijke Historie in Leiden en de Landbouwwuniversiteit in Wageningen.
72. Een samenvoeging, zoals in Antwerpen, leidt overigens niet vanzelfsprekend tot een conceptuele herziening. Daartoe zullen, ook in Antwerpen, meer stappen nodig zijn.